

DZIAŁANIE, właściwość → bytu, polegająca na wywoływaniu zmiany w określonym → celu, czyli skutku wewnętrznego lub zewnętrznego (wyznaczona jego naturą, a nie czynnikami zewnętrznymi); nie zakłada z konieczności zmiany w naturze podmiotu działającego (→ absolut) ani nie oznacza koniecznie przyczynowania, choć najczęściej się z nim utożsamia. Pojęcie d. (*actio*), jako kategorii ontol. wprowadził Arystoteles, wymieniając je wśród 9 kategorii niesamodzielnego bytowania (→ akcydens).

D. ludzkie dzieli się — wg Arystotelesa — na teor., praktyczne (zw. niekiedy postępowaniem właściwym) oraz wytwórcze; d. czynne przeciwstawia się biernemu (np. poznawanie — byciu poznawanym, czyli d. na władze poznawcze); d. zewnętrzne (przechodnie) występuje wówczas, gdy jego kresem lub skutkiem jest in. podmiot, a wewn. (immanentne), gdy „pozostaje” w podmiocie działającym jako jego → doskonałość (np. odczuwanie, chcenie, poznawanie); istnieje też d. w sensie fiz., biol., społ., fizykalnym i mechanicznym.

Termin d. odnosi się najczęściej do → aktu ludzkiego, →

DZIAŁANIE

czynu ludzkiego, czyli d. świadomego i wolnego, a przez to wyznaczonego intencją, czyli celowego i odpowiedzialnego; w sensie ścisłym jest nim → decyzja (akt wyboru, działanie wewn.), która przede wszystkim ma charakter mor. (zgodny lub niezgodny z normą postępowania wyznaczoną przez godność → osoby ludzkiej), → prawo naturalne lub temu podobne, a w sensie szerszym jest nim realizacja aktu decyzji, mającej nie tylko wartość mor. dla podmiotu działającego, ale także będącej nośnikiem wartości społ., ekon., kulturowych, rel. i polit. (→ czyn ludzki I); każde d. ludzkie ma na celu zaspokojenie → potrzeb, przez które przejawia się zarówno dynamizm bytu ludzkiego, jak i jego niewystarczalność, czasowość i przygodność; d. wskazuje na specyficzną energię → człowieka (II), niesprowadzalną do in. typów energii; d. odnosi się ponadto do → czynności. Przyjmuje się też podział d. na spontaniczne (np. rośnięcie) oraz odruchowe (w fizjologii i psychologii), przeciwstawiające się swoją mimowolnością d. dowolnemu (należącemu do woli).

Dynamizm ludzkiego bytu powoduje, że jednym ze skutków (ubocznym) d. ludzkiego jest wzmocnienie i udoskonalenie podmiotu działającego (wartość osobowa) oraz udoskonalenie samego aktu d.; następuje ono we wszystkich sferach bytu ludzkiego — somatycznej (co jest podstawą np. treningu sportowego), poznawczej, uczuciowej i wolitywno-sprawczej; w zakresie mor. sprawności te mogą mieć charakter pozyt. (→ cnota) lub neg. (→ wada), zależnie od relacji do normy moralności, czyli od tego, czy ułatwiają realizację → dobra (II) czy → zła (II).

W dziejach filozofii pojęcie d. nie zmieniało się, jednak w poszczegól­nych systemach filoz. odgrywało niejednakową rolę w zależności od znaczenia przypisywanego elementowi aktywnemu (w przeciwieństwie do kontemplatywno-rozumowego) oraz od celu przypisywanego filozofii w życiu ludzkim (czy było nim poznanie świata, czy też jego zmiana); poczesne miejsce przyznawano d. w systemach woluntarystycznych oraz w filozofiach dążących bardziej do przemiany świata niż do jego poznania (→ praksizm); rolę d. podkreślano w filozofii augustyńsko-szkotystycznej oraz w różnego rodzaju odmianach idealizmu heglowskiego, którym A. → Cieszkowski przeciwstawił swą filozofię czynu, głosząc, że umoralnienie polityki społ. i między­nar. łącznie z wyeksplikowaniem pewnej treści pojęcia „człowiek” ma się dokonać przez natchniony czyn twórczy, a nie na gruncie abstrakcyjnych spekulacji; w filozofii marksistowskiej pojęcie *praxis* jest naczelną kategorią filoz., a przekształcanie świata — najwyższym celem życia i d. ludzkiego; M. → Blondel uważał d. (centr. pojęcie jego filozofii) za ośrodek życia ludzkiego, gdyż decyduje ono o niepowtarzalności każdego bytu, a zarazem zapewnia mu łączność z innymi; w d. spotyka się myśl z życiem, jednostka ze społeczeństwem, nauka z wiarą.

M. Scheu, *The Categories of Being in Aristotle and Saint Thomas*, Wa 1944; J. de Finance, *Etre et agir dans la philosophie de saint Thomas d'Aquin*, R 1945, 1966³; J. Keller, *Czyn jako wyraz postawy moralnej Augusta Cieszkowskiego*, Lb 1948; T. Kotarbiński, *Traktat o dobrej robocie*, Ł 1955, Wr 1975⁶; J.B. Lotz, *Metaphysica operationis humanae methodo transcendentali explicata*, R 1958, 1961²; J. Kalinowski, *Teoria poznania praktycznego*, Lb 1960; J. de Finance, *Essai sur l'agir humain*, P 1962; M.A. Krapiec, *Metafizyka*, Pz 1966, Lb 1978²; K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kr 1969; U. Hommes, *Transzendenz und Personalität*, F 1972; T.M. Jaroszewski, *Rozważania o praktyce. Wokół interpretacji filozofii Karola Marksa*, Wwa 1974; R. Bubner, *Handlung. Sprache und Vernunft*, F 1976; T. Pszczołowski, *Mala encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wr 1978.